

Andrzej WIERZBICKI

Uniwersytet Warszawski

awierzb@onet.eu

STRATYFIKACJA ETNOSPOŁECZNA W AZJI CENTRALNEJ I JEJ WYZWANIA DLA ETNOPOLITYKI (NA PRZYKŁADZIE KAZACHSTANU)

ABSTRACT Ethnosocial Stratification in Central Asia and its Challenges for Ethnopolitics (the Case of Kazakhstan)

The article concerns different dimensions and criteria of ethnosocial stratification in Central Asia and its influence on ethnopolitics, concentrating on case Kazakhstan. The author considers theoretical aspects of the problem and pays attention to circumstances of forming ethno-social stratification and ethnic division of work. He tries to explain the principles of The Doctrine of The National Unity of Kazakhstan. Especially he pays attention to ethnic and sub-ethnic division of work in authorities and state administration. He concentrates on factors and criteria of ethnic and sub-ethnic division of work. Author of the article underlines that ethno-social stratification can disturb of creation of nation of Kazakhstan as a civil community which is the aim of the state authorities.

Słowa kluczowe: stratyfikacja etnospołeczna, etnopolityka, narodowość, etniczny podział pracy

Key-words: ethno-social stratification, ethnopolitics, ethnicity, ethnic division of work

1. STRATYFIKACJA ETNOSPOŁECZNA I ETNOPOLITYKA

W społeczeństwach polietnicznych etniczność może być i często jest czynnikiem kształtującym stratyfikację społeczną. Powstająca w ten sposób *stratyfikacja etnospołeczna* wyznacza strukturę społeczną, w której kryterium dostępu do określonych dóbr (dochód, majątek, władza, wiedza) oraz zajmowanej pozycji społecznej jest w dużym stopniu przynależność etniczna jednostki (zbiorowości). Tak jak każda stratyfikacja, ma ona swoją hierarchiczność, tzn. warstwy wyższe znajdują się w bardziej uprzywilejowanym położeniu w stosunku do warstw niższych, stając się tym samym elitą społeczeństwa¹.

Stratyfikacja etnospołeczna ma charakter dynamiczny i powstaje w wyniku oddziaływania obiektywnych i subiektywnych grup czynników rozwoju społecznego. Po pierwsze, jest to rezultat adaptacji etnosu do warunków klimatyczno-przyrodniczych, w jakich przebywa. Pod ich wpływem kształtuje się tradycyjny sposób życia i gospodarowania (nomadyzm, rolnictwo, przemysł itd.). W ten sposób stratyfikacja etnospołeczna jest determinowana przez procesy i zjawiska, które są niezależne od woli i świadomości jednostek oraz zbiorowości (industrializacja, urbanizacja, globalizacja itd.). Na skutek nierównomiernego rozwoju historycznego, rozmaite grupy etniczne różnią się pod względem stopnia zaawansowania w wyżej wskazanych procesach, a tym samym poziomem rozwoju stratyfikacji etnospołecznej. Po drugie, stratyfikacja etnospołeczna może mieć bardziej subiektywny charakter i zależeć w pewnym stopniu od wysiłku samych grup etnicznych w kreowaniu i regulowaniu rzeczywistości społecznej (różnice w poziomie reprezentacji w organach władzy, w poziomie wykształcenia, zakres kompetencji językowej itd.)².

Z perspektywy teoretycznej najbardziej typowym odzwierciedleniem stratyfikacji etnospołecznej jest układ *wertykalny*, konstruowany w najprostszym ujęciu dla przedstawicieli dwóch grup etnicznych. W takiej stratyfikacji pozycje społeczne o wysokim statusie są dostępne jedynie dla przedstawicieli grupy etnicznej „A”. Oznacza to jej dominację polityczną, społeczno-ekonomiczną i kulturową. Przedstawiciele grupy etnicznej „B” mają dostęp jedynie do części pozycji społecznych o średnim statusie, co sytuuje ich w położeniu podporządkowanym i zdominowanym przez grupę etniczną „A”. Jest to swojego rodzaju „kolonializm wewnętrzny”, prowadzący do *kulturowego podziału pracy* między centrum i peryferiami. Przy czym kulturowy podział pracy między centrum i peryferiami niekoniecznie musi mieć wymiar przestrzenny, tak jak określał to Michael Hechter³

¹ W zależności od zastosowanego kryterium możemy wyróżnić elitę ekonomiczną, polityczną, intelektualną itd.

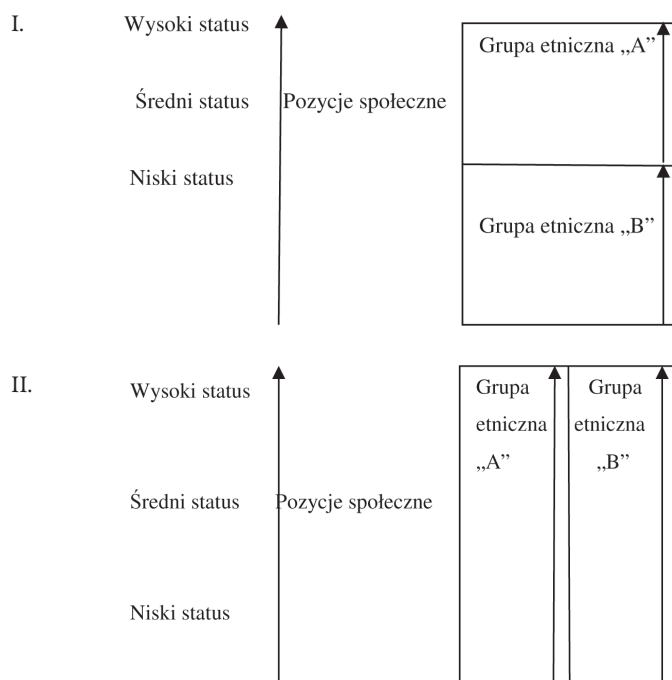
² П. Галлямов, *Стратификационная теория П.А. Сорокина и концептуальная модель этносоциальной стратификации*, „Журнал социологии и социальной антропологии” 2004, nr 2. Do współczesnych najbardziej znanych badaczy problemu możemy zaliczyć takie postaci, jak Donald Horowitz, Milton Esman czy Joseph Rotschild. Por.: D. Horowitz, *Democracy in Divided Societies*, „Journal of Democracy” 1993, Vol. 4, nr 4; tenże, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley 1985; M. Esman, *Ethnic Politics*, Ithaca 1994; J. Rotschild, *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*, New York 1981.

³ Jego koncepcja odnosiła się do sytuacji, w której mamy do czynienia z wyraźnym rozgraniczeniem przestrzennym między grupami etnicznymi i ich zwartym zamieszkiwaniem na danym terytorium. W wielu krajach polietnicznych, grupy etniczne oprócz posiadania tzw. swojego terytorium rdzennego mogą być

w odniesieniu do Wysp Brytyjskich. Warto podkreślić, że rezultatem „kolonializmu wewnętrznego” może być mobilizacja etnopolityczna grupy peryferyjnej. Hechter wskazuje, że nierówności społeczno-ekonomiczne są odpowiedzialne za podziały etniczne⁴.

Taka „wzorcowa” wertykalna stratyfikacja etnospołeczna należy jednak do rzadkości⁵. W największym stopniu dotyczy w zasadzie społeczeństw etnokratycznych, konstruujących swój system wartości wokół etnocentryzmu, gdzie istnieje utrwalony podział na „my” i „oni”. „Oni”, tzn. nienależący do „naszej”, „lepszey” części społeczeństwa, mają ograniczony dostęp do pozycji społecznych o najwyższym statusie.

Wykres 1. Wertykalna (I) i horyzontalna (II) stratyfikacja etnospołeczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Аклаев, *Этнополитическая конфликтология. Анализ и менеджмент*, Москва 2005, s. 126; D. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley 1985, s. 22.

rozproszone po całym jego obszarze. Taka sytuacja odnosi się m.in. do Azji Centralnej, w tym Kazachstanu. Rosjanie – największa mniejszość etniczna – poza obszarami zwartego zamieszkiwania na północny i północnym-wschodzie kraju, gdzie jest ich najwięcej, są obecni praktycznie na obszarze całego Kazachstanu.

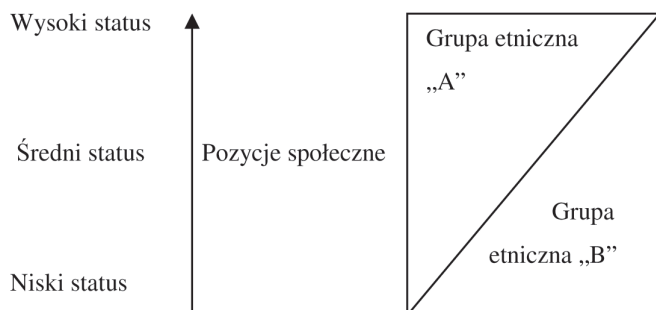
⁴ Zob.: M. Hechter, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*, New Brunswick 1999. W literaturze polskiej możemy skorzystać z omówienia tej koncepcji w: K. Jaskułowski, *Nacjonalizm bez narodów. Nacjonalizm w koncepcjach anglosaskich nauk społecznych*, Wrocław 2009, s. 145-149, *Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna*.

⁵ Najbliżej tego wariantu stratyfikacji była do lat 90. XX w. Republika Południowej Afryki, gdzie w rezultacie wprowadzonego systemu apartheidu, etnorasowa mniejszość ludności pochodzenia europejskiego dominowała nad stanowiącą większość ludnością autochtoniczną. Zob.: J. Rotschild, *Ethnopolitics...*, s. 70-72; D. Horowitz, *Democracy...*, czy *Ethnic Groups...*, s. 22.

Horyzontalny wariant stratyfikacji etnospołecznej, który w największym stopniu charakteryzuje społeczeństwo pluralistyczne (demokratyczne), zakłada idealne i równe możliwości dostępu do wszystkich pozycji społecznych dla przedstawicieli różnych grup społecznych i etnicznych. Posługując się najprostszym zestawieniem dwóch grup etnicznych, przedstawiciele zarówno grupy etnicznej „A”, jak i grupy etnicznej „B” mają równy dostęp do najbardziej pożądaných pozycji społecznych o wysokim i średnim statusie. W istocie kształtuje się nam równie „wzorcowy” obraz społeczeństwa, ale z innej perspektywy – powszechnej równości. W takim społeczeństwie brak barier awansu społecznego i zawodowego.

W praktyce stratyfikacja etnospołeczna w większości krajów ma charakter *mieszany*, tj. taki, w którym każda grupa etniczna ma dostęp do pozycji społecznych w polityce i gospodarce.

Wykres 2. *Mieszana stratyfikacja społeczna*

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Аклаев, *Этнополитическая конфликтология. Анализ и менеджмент*, Москва 2005, s. 131.

Taka stratyfikacja społeczna nie jest jednak ani symetryczna, tzn. idealnie równo dostępna, ani egalitarna. Członkowie wszystkich grup etnicznych są odpowiednio nadreprezentowani i niedoreprezentowani na pozycjach o wysokim i niskim statusie. Konfiguracje nad- i niedoreprezentacji mogą być bardzo różne.

Stratyfikacja etnospołeczna ma kluczowe znaczenie dla etnopolityki. Może sprzyjać koegzystencji grup etnicznych i integracji polietnicznych społeczeństw. Najczęściej jednak staje się przyczyną dezintegracji, a nawet konfliktów społecznych (etnospołecznych), których podłożem jest konflikt interesów, wynikający ze zróżnicowanego dostępu do określonych pozycji społecznych. Skłaniająca się ku wertykalnemu wariantowi stratyfikacja etnospołeczna stanowi istotną barierę konsolidacji narodowej w polietnicznym społeczeństwie. Jest to szczególnie istotne dla dwóch ujęć badawczych narodu – *socjologicznego*, akcentującego integrację i konsolidację społeczną, wertykalny solidaryzm międzyklasowo-warstwowy, a także horyzontalny solidaryzm międzygrupowy, oraz *ekonomicznego*, pojmującego naród w kategorii wspólnego podziału pracy. Z perspektywy obu ujęć stratyfikacja etnospołeczna ma wyraźnie konfliktowy charakter. Bardzo często w takim konflikcie uczestniczy państwo, z którym utożsamia się

określona grupa etniczna lub inna organizacja, będąca reprezentacją polityczną grupy etnicznej. Wtedy taki konflikt możemy określić jako *konflikt etnopolityczny*, który może rozgrywać się w sferze politycznej, kulturowej i społeczno-ekonomicznej.

Ze względu na stratyfikację etnospołeczną najważniejsza jest sfera społeczno-ekonomiczna takiego konfliktu. Istotą konfliktu etnopolitycznego w tej sferze może być dostęp do bogactwa, ziemi, kapitału, kredytów, możliwości prowadzenia działalności gospodarczej, rynku pracy. Niemniej jednak walka o interesy społeczno-ekonomiczne wymaga zaangażowania politycznego. Konflikt etnopolityczny jest więc rywalizacją podmiotów polityki, z których przynajmniej jeden jest grupą etniczną, dążących do realizacji własnych wartości i interesów, dostępu do władzy politycznej, określenia priorytetów etnopolityki, a podstawą mobilizacji politycznej są różnice etniczne.

Konsekwencją konfliktu etnopolitycznego jest *mobilizacja etniczna*, polegająca na narastaniu zwartości i solidarności grupowej. Charakteryzuje się ona zwykle nadrzędnym traktowaniem tożsamości i lojalności etnicznej nad innymi rodzajami tożsamości zbiorowej i jednocześnie sprzyja przeciwstawieniu jednej grupy etnicznej innym zbiorowościom tego typu. Mobilizacja etniczna może konstruktywnie wpływać na etnopolitykę danego państwa, pozwalając określonej grupie etnicznej zabezpieczyć jej interesy i prawa polityczne, kulturalne i społeczno-ekonomiczne. Niestety bardzo często prowadzi do destrukcji ładu społeczno-politycznego, na skutek pojawienia się *etnokratyzmu* – w przypadku mobilizacji grupy etnicznej utożsamianej z danym państwem, i *etnonacjonalizmu* – gdy następuje eskalacja żądań i działań grupy etnicznej, znajdującej się w obiektywnie lub subiektywnie odczuwanym dyskryminowanym położeniu.

Wpływ stratyfikacji etnospołecznej na etnopolitykę jest doskonale widoczny w społeczeństwie kazachstańskim. Zależy to przede wszystkim od dwóch czynników – jego polietnicznego charakteru oraz przekształceń struktury społecznej od społeczeństwa równości i sprawiedliwości społecznej w kierunku społeczeństwa nierównego dostępu do dóbr (władzy, majątku, własności). Kształtowaniu się nowej stratyfikacji społecznej towarzyszy pojawienie się bądź też odnowienie czynników stratyfikacyjnych, takich jak więzi trybalne, narodowość czy język. Niosą one w sobie, jak słusznie zauważają badacze kazachstańscy, potencjał dyskryminacyjny i konfliktogenny, tj. w określonych warunkowaniach społeczno-politycznych mogą prowadzić do napięć społecznych⁶. Tym samym stanowią barierę ukształtowania wspólnoty obywatelskiej.

2. NARÓD KAZACHSTANU

Władze Kazachstanu promują koncepcję wspólnoty obywatelskiej – *narodu Kazachstanu*. Jej realizacja na szczeblu regionalnym może jednak budzić zastrzeżenia. Koncepcja ta znalazła odzwierciedlenie w Doktrynie jedności narodowej Kazachstanu, przyjętej

⁶ Г. Малинин, В. Дунаев, *Человек и социальное государство. Теоретико-методологический анализ*, Алматы 2005, s. 116.

w kwietniu 2010 r. Stwierdza się w niej, że *Republika Kazachstanu jest jedynym prawnym i historycznym spadkobiercą wielowiekowej państwowości narodu kazachskiego oraz naturalną kontynuacją jego ustroju politycznego*⁷. Istotą narodu Kazachstanu, jak dalej stwierdza się w Doktrynie, jest „Jedność w różnorodności”.

Podstawą jedności narodowej są trzy zasady. Pierwsza z nich to świadomość wspólnego losu historycznego wszystkich obywateli i ich ojczyzny: „Jeden kraj – jeden los”. Szczególną uwagę zwraca się na historyczną odpowiedzialność narodu kazachskiego, któremu przypadła misja konsolidacji narodu Kazachstanu. Tym samym jest to potwierdzenie wskazanej wcześniej roli Kazachów w formowaniu wspólnoty polityczno-narodowej.

Drugą zasadą są równe możliwości dla obywateli, niezależnie od ich pochodzenia etnicznego, religii czy statusu społecznego. Należy jednak podkreślić, że w ustawodawstwie kazachstańskim, jak również w praktyce politycznej i badaniach naukowych w Kazachstanie, nie istnieje pojęcie „mniejszość etniczna” czy też „mniejszość narodo-wa”. Wyjaśnia się to negatywnym stosunkiem do tego pojęcia wśród samych mniejszości. Kwestionuje się także typowy dla demokracji podział na „większość” i „mniejszość”, co *naruszałoby zasadę indywidualności i niepowtarzalności każdej jednostki i etnosu jako szczególnej wspólnoty etnokulturowej, stanowiącej część wspólnoty politycznej*⁸. Rezultatem takiego podejścia do problemu jest brak odrębnego ustawodawstwa dotyczącego mniejszości narodowych i etnicznych⁹.

Trzecia zasada to utrwalenie Ducha Narodu, którego podstawą są patriotyzm, tradycja, kultura i język. Właśnie język państwowy – kazachski – ma w założeniu Doktryny konsolidować naród Kazachstanu, a jego znajomość powinna stać się obowiązkiem każdego obywatela. Jednocześnie zadaniem państwa jest dbanie o rozwój języków pozostałych narodowości Kazachstanu. Polityka językowa tego państwa jako swojego rodzaju odzwierciedlenie etnopolityki zasługuje na szczególną uwagę. Z jednej strony dzięki niej udało się uniknąć gwałtownych konfliktów i zapewnić stabilność w kraju. Nie zastosowano bowiem rozwiązań podobnych do państw nadbałtyckich (Łotwa, Estonia), gdzie znajomość języka państwowego stała się jednym z kryteriów obywatelstwa. Z drugiej strony to język rosyjski, a nie kazachski, pełni nadal funkcję konsolidującą obywateli Kazachstanu¹⁰. Zakładana na początku transformacji dwujęzyczność społec-

⁷ Доктрина Национального Единства Казахстана, Астана 2010.

⁸ Е. Тугжанов, *Политика межэтнической толерантности и общественного согласия в Республике Казахстан: политологический анализ*, Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора политических наук, Астана 2010.

⁹ *U nas nie mniejszości i większości. Wszystkie narodowości są równe, tworząc jedną całość – naród Kazachstanu* – wypowiedź zastępcy przewodniczącego Zgromadzenia Narodu Kazachstanu Jeraly Tugżanowa na międzynarodowej konferencji „Badanie doświadczeń Europejskiego Instytutu do spraw Mniejszości (m. Flensburg) w zakresie niemiecko-duńskiego współdziałania z rodakami i współpracy przygranicznej”, Almaty, 11 XI 2010.

¹⁰ Szerzej na ten temat zob.: A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, *Współczesna Azja Centralna*, s. 366-388; W. Fierman, *Kazakh Language and Prospects for its Role in Kazakh „Groupness”*, „Ab Imperio” 2005, Vol. 2.

czeństwa nie została osiągnięta¹¹. Mamy do czynienia raczej z „półtorajęzycznością”, jak pisze Berik Abdygaliev: *W użyciu – na 100% rosyjski i na 50% kazachski, to oznacza, że można troszeczkę znać kazachski i troszeczkę rozmawiać we władzach po kazachsku, a w społeczeństwie to i tak wywołuje niezadowolenie*¹². Rzeczywista konsolidacja *narodu Kazachstanu* wymaga więc powszechnej znajomości języka kazachskiego. Dotyczy to zarówno nie-Kazachów, jak również rosyjskojęzycznych Kazachów. Dla młodego pokolenia znajomość języka kazachskiego powinna stać się niezbędna w celu realizacji kariery zawodowej. Rozpowszechnianie znajomości języka państwowego nie może odbywać się z naruszeniem praw i sfery komunikacyjnej innych języków, w tym przede wszystkim języka rosyjskiego.

Naród Kazachstanu to koncepcja budowy narodu obywatelskiego (politycznego). Każdy taki naród zwykle ma swój rdzeń etniczny, którego język i kultura poprzez unifikację kulturową prowadzą do unifikacji politycznej (narodowej). Zrozumiałe, że w państwie kazachstańskim takim rdzeniem etnicznym może być wyłącznie naród kazachski, którego język i szerzej kultura, powinny odgrywać rolę spoiwa jednoczącego wszystkich obywateli, niezależnie od ich narodowości.

Bardzo często koncepcja narodu politycznego, promowana przez władze danego państwa, czyli faktycznie w postaci nacjonalizmu państwowego, ma, jak twierdzi badacz niemiecki Egbert Jahn, postać ukrytego etnonacjonalizmu. Wykorzystując podstawy systemu prawno-politycznego, nawet jeżeli mają one charakter demokratyczny, nacjonalizm państwowy w istocie może ustanawiać dyktaturę etniczną – etnokratyzm¹³. Dotyczy to w pierwszej kolejności tych państw współczesnych, które powstawały w wyniku rozpadu wielonarodowościowych, imperialnych organizmów politycznych, takich jak np. ZSRR. Nacjonalizm dawnych narodów ZSRR ma w większości charakter etniczny, co wynika z dążenia do wyraźnego rozgraniczenia między radziecką spuścizną imperialną, utożsamianą z narodem rosyjskim – jego kulturą i językiem, a narodami przede wszystkim republik związkowych ZSRR, a także z dominującej i odziedziczonej po radzieckiej nauce i polityce narodowościowej etnicznej koncepcji narodu. Z podobną sytuacją mamy do czynienia także w Kazachstanie. Na podstawie uwarunkowań politycznych i kulturowych kształtuje się tam *etniczny podział pracy*, obejmujący administrację państwową i wiele gałęzi gospodarki.

¹¹ Szczegółowo na temat realnej przestrzeni komunikacyjnej języków kazachskiego (państwowego) i rosyjskiego w Kazachstanie zob.: A. Wierzbicki, *Etnopolityka...*, s. 387.

¹² Б. Абдыгалиев, *Казахская миссия*, Алматы 2007, s. 43. Dochodzi do absurdalnych sytuacji, w których kazachscy repatrianci-orahmani, znający język kazachski, ale nieznający języka rosyjskiego, mają problemy komunikacyjne w kontaktach z administracją, przeważnie rosyjskojęzyczną.

¹³ Э. Ян, *Государственная трансформация на востоке Европы. „Второе национальное возрождение” или национализм, национальные движения и образование национальных государств в поздние – и посткоммунистической Европе с 1985 года*, [w:] *Национализм в поздние – и посткоммунистической Европе*, т. 1: *Неудавшийся национализм многонациональных и частичных национальных государств*, red. Э. Ян, Москва 2010, s. 52.

3. ETNICZNY PODZIAŁ PRACY

Etniczny podział pracy nie jest zjawiskiem nowym. Jego istotą jest dominacja lub przewaga przedstawicieli jednej narodowości w określonych sektorach i gałęziach gospodarki. Na początku lat 90. XX w., tuż po odzyskaniu niepodległości, zachowywał się w Kazachstanie etniczny podział pracy ukształtowany w ZSRR. Radziecka polityka industrializacji kraju, w tym Kazachskiej ASRR i SRR, wymagała sprowadzenia do republiki specjalistów, których nie było wśród miejscowej ludności. Tłumaczono to tym, że przygotowanie miejscowych kadr nie nadąża za rosnącym popytem, a dodatkową przeszkodą był tradycyjny podział ról społecznych mężczyzn i kobiet, niepozwalający tym ostatnim na podejmowanie pracy. W przeważającej większości specjaliści byli narodowości rosyjskiej bądź też pochodzenia słowiańskiego (Ukraińcy, Białorusini). W ten sposób zaczął się kształtować podział pracy, w którym w przemyśle (inżynierowie, technicy, robotnicy wykwalifikowani) dominowała ludność rosyjska i rosyjskojęzyczna, a w rolnictwie miejscowa ludność kazachska.

Na przełomie lat 20. i 30 XX w. podjęto wprawdzie próbę kazachizacji klasy robotniczej, ale nie przyniosła ona zadowalających rezultatów, chociaż odsetek Kazachów wśród robotników wzrósł do 40%¹⁴. Realizowany w latach 50. ubiegłego wieku program „zagospodarowania ugorów” (*освоения целины*) doprowadził do zmiany struktury etnospołecznej środowiska wiejskiego w północnym Kazachstanie, gdzie znaczący odsetek ludności stanowią do chwili obecnej Rosjanie, Ukraińcy, Niemcy i Polacy.

Szczególne warunki dla etnicznego podziału pracy pojawiają się w gospodarce rynkowej. Rynek z jednej strony sprzyja intensyfikacji i aktywizacji kontaktów międzyetnicznych, z drugiej – tworzy konkurencję i prowokuje konflikty. Rozwój małej i średniej przedsiębiorczości w Azji Centralnej jest pozytywnym świadectwem postępu w urynkowaniu, ale nie sprzyja integracji międzyetnicznej. Przedsiębiorstwa są bowiem często zakładane przez rodziny i klany, a konkurencja ekonomiczna o podłożu etnicznym jest nieodłączną cechą modernizacji rynkowej społeczeństw centralnoazjatyckich. Reakcją grup etnicznych na powstałą sytuację było zwiększenie stopnia monoetniczności załóg przedsiębiorstw, pomoc przedstawicieli określonej narodowości „współplemioncom” w ich karierze zawodowej bądź naukowej¹⁵. Michael Hill słusznie zakłada, że podziały etniczne determinują podziały ekonomiczne lub są z nimi co najmniej związane¹⁶.

Uwarunkowania polityczne sprzyjają *etniczacji państwa*, czyli jego „zawłaszczaniu” przez naród tytularny. Wykorzystując dominację demograficzną, a także język i kulturę narodu państwowotwórczego, dąży się do ustanowienia jego hegemonii politycznej i ekonomicznej w państwie. Jednym z elementów etniczacji państwa jest *etniczacja elit władzy*

¹⁴ А. Есенгалиева, *Этнический фактор социально-политического развития Казахстана*, „Саясат” 1998, nr 6.

¹⁵ A. Wierzbicki, *Etnopolityka...*, s. 83.

¹⁶ Zob.: M. Hill, *Polityka społeczna we współczesnym świecie. Analiza porównawcza*, przeł. P. Sadura, Warszawa 2010, s. 264.

jako zamierzone działanie, którego rezultatem ma być zdobycie przewagi w aparacie państwa przez przedstawicieli jednej narodowości – narodu tytularnego – którą nazwiemy etnokracją bądź etnokratyzmem jako zasadą sprawowania władzy.

Proces ten sam w sobie nie powinien być oceniany jednoznacznie negatywnie. Z perspektywy narodu tytularnego może być odbierany jako próba przywrócenia „sprawiedliwości dziejowej”, określenia, kto (jaka grupa etniczna) jest „prawdziwym gospodarzem” w państwie, jako forma zadośćuczynienia po okresie kolonializmu. To, że w strukturach władzy przeważają przedstawiciele dominującej demograficznie grupy etnicznej, nie powinno budzić wątpliwości. Nie jest problemem także to, że z przyczyn historycznych, kulturowych czy społeczno-ekonomicznych, w wyniku ukształtowanego trybu życia, przedstawiciele określonych narodowości w wieku produkcyjnym specjalizują się w konkretnych gałęziach gospodarki czy zawodach. Jest to w pełni zrozumiałe i zarazem naturalne. Jednakże administracja państwowa ma szczególne znaczenie w podziale pracy. Problemem staje się więc to, że przewaga jednej narodowości w strukturach aparatu władzy na szczeblu centralnym i regionalnym przewyższa ich udział w strukturze etnicznej ludności¹⁷.

Uwzględniając czynniki polityczno-prawne i demograficzne, autorzy kazachstańscy wskazują kilka typologii stratyfikacji etnospołecznej ludności Kazachstanu. W pierwszej konstytucji po deklaracji niepodległości Kazachowie zostali określani jako naród państwowotwórczy. W obowiązującej obecnie po zmianach z 1995 r. konstytucji zniesiono ten zapis, ale zarówno w literaturze naukowej, jak i w świadomości społecznej utrwalił się podział populacji Kazachstanu na naród tytularny (Kazachowie) i pozostałe narodowości. Jest to zrozumiałe także z tego względu, że Kazachstan jest jedynym krajem, w którym Kazachowie mogą zrealizować zasadę samostanowienia państwowego. W tym sensie mają więc pełne prawo uznawać Kazachstan za własne państwo narodowe. Stąd też można posłużyć się kolejną typologią, która dzieli narodowości Kazachstanu na trzy grupy: 1) naród rdzenny (Kazachowie); 2) narodowości, które mają własne państwa narodowe w swoich historycznych ojczyznach (Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Niemcy, Koreańczycy, Polacy itd.); 3) narodowości, które nie mają swoich państw narodowych poza granicami Kazachstanu (Ujgurzy, Dunganie, Kurdowie). Ujmując rzecz teoretycznie, przedstawiciele drugiej grupy, w przypadku niezadowolenia ze swojego położenia politycznego czy społecznego-ekonomicznego, mogą dokonywać swobodnego wyboru między Kazachstanem i „historyczną ojczyzną”, co dotyczy repatriacji Niemców i Rosjan, w mniejszym stopniu Polaków¹⁸.

¹⁷ W drugiej połowie lat 90. XX w. etniczacja państwa zyskiwała umiarkowaną akceptację narodu tytularnego – Kazachów. Preferencje dla swojej narodowości w różnych sferach życia publicznego popierał następujący odsetek Kazachów: w wyborach do organów władzy – 33,5% tak i 17,5% można wprowadzić; w zatrudnieniu – odpowiednio 27,2% i 14,6%; w prywatyzacji – 19,2% i 14%; w przydziale ziemi – 26,9% i 13,5; w przyjęciu na wyższą uczelnię – 19,2% i 13,1%; w awansie zawodowym – 19,7% i 12,7%. Zob.: М. Аренев, С. Калмыков, *Тенденции развития современных этносоциальных отношений в Казахстане*, „Саясат” 1997, nr 5-6.

¹⁸ Zob.: Г. Малинин i in., *Теория и практика межэтнического и межкультурного взаимодействия в современном Казахстане*, Алматы 2002, s. 88-89.

W strukturze etnicznej Kazachstanu dwie najliczniejsze narodowości to Kazachowie i Rosjanie. Biorąc pod uwagę ich potencjał demograficzny, polityczny i ekonomiczny, wyróżnia się także podział ludności na: 1) Kazachów i Rosjan, jako dwie najliczniejsze narodowości; 2) pozostałe narodowości jako mniejszości. W tym wypadku Rosjanie nie są traktowani więc jako jedna z mniejszości, co odpowiada ich dążeniom, zwłaszcza z lat 90. XX w., do uznania ich za drugi naród państwowotwórczy.

Według danych z 2004 r. Kazachowie, stanowiący w tamtym okresie 57,9% populacji Kazachstanu, zajmowali 79,3% stanowisk politycznych i administracyjnych w aparacie państwa¹⁹. Według danych spisu ludności z 2009 r. sytuacja się poprawiła²⁰. Kazachowie, stanowiący 63,1% populacji, zajmowali 76% stanowisk w aparacie państwa. Reprezentacja innych narodowości nie odpowiadała jednak ich udziałowi w całej populacji (przykładowo Rosjanie stanowiący 23,7% populacji zajmowali 16,8% stanowisk; Uzbegy odpowiednio 2,8% i 0,8%, Ujgurzy – 1,4% i 0,8%). Wynika stąd, że Kazachowie byli nadreprezentowani, a pozostałe narodowości niedoreprezentowane w aparacie władzy i administracji. Niebezpieczeństwo tej sytuacji polega na tym, że niedostateczna reprezentacja w strukturach zarządzania państwem sprzyja wyizolowaniu nie-Kazachów, którzy mogą postrzegać władzę i cały kraj jako obce sobie, nie widząc potrzeby identyfikowania się z państwem. Znalazło to odzwierciedlenie w słowach prezydenta Kazachstanu: *Żądam, aby rząd i akimowie zaprowadzili porządek w polityce kadrowej. Konieczne jest, aby do pracy, zwłaszcza w organach władzy lokalnej, wybierano najlepszych, niezależnie od przynależności etnicznej. Kryterium może być tylko jedno – najwyższy poziom etyki i profesjonalizm. Należy poprawić jednostronność w rekrutacji kadr w ministerstwach i akimatach²¹ wszystkich szczebli²²*. Szczegółowo poziom reprezentacji w strukturach władzy i administracji państwowej przedstawia tabela 1.

Ustawodawstwo i akty wykonawcze dotyczące polityki kadrowej w administracji państwowej nie zawierają jawnych barier dla rekrutacji kadr spośród przedstawicieli ludności nietytularnej²³. Zgodnie z ustawą o służbie państwowej, kandydat do pracy w administracji państwowej podlega obowiązkowej weryfikacji, w której trakcie jako

¹⁹ Zob.: В. Курганская, *Правосознание этнических групп Казахстана: социокультурный контекст формирования*, Алматы 2004, s. 166; A. Wierzbicki, *Etnopolityka...*, s. 84.

²⁰ *Занятость населения в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2009 года Республики Казахстан*, т. 2, Астана 2010, s. 116.

²¹ Äkim we współczesnym Kazachstanie to zwierzchnik regionalnych i lokalnych organów władzy państwowej. Äkimowie obwodów, stolicy (Astana) i miast o znaczeniu republikańskim (Ałmaty) są powoływani przez prezydenta państwa na wniosek premiera, a äkimowie innych jednostek administracyjno-terytorialnych są mianowani lub wybierani w trybie określonym przez prezydenta Kazachstanu.

²² *Послание президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия „Казахстан-2050”. Новый политический курс состоявшегося государства*, Астана 2012.

²³ Art. 12 ustawy o służbie państwowej w Kazachstanie zabrania wprost jakiejkolwiek dyskryminacji w przyjęciu do służby w administracji państwowej ze względu na narodowość czy język. Zob.: Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года *О государственной службе*, [w:] *Государственная*

pretekst do eliminowania kandydatów spoza ludności tytularnej mogą posłużyć dwa kryteria. Po pierwsze, chodzi o patriotyzm kazachstański. Mimo koncepcji narodu Kazachstanu kandydaci niekazachskiego pochodzenia mogą być niejawnie uważani za niewystarczająco lojalnych wobec swojej ojczyzny. Po drugie, jest to wymóg znajomości języka państwowego. Dotyczy on jednak także ludności kazachskiej, a warto zasygnalizować, że znajomość języka państwowego – kazachskiego – nie jest powszechna wśród samych Kazachów. Niemniej jednak daje to możliwości manipulowania ustawodawstwem w pożądanym przez aparat państwa kierunku i jednocześnie jest odbierane przez ludność niekazachską jako dążenie do etniczacji (kazachizacji) władzy²⁴.

Tabela 1. Reprezentacja narodowości w strukturach władzy Kazachstanu na podstawie spisu ludności z 2009 r.

Narodowość	Udział w populacji		Udział w strukturach władzy i administracji		Współczynnik Prazauskasa*
	Tys.	%	Tys.	%	
Kazachowie	10 096,7	63,1	327,1	76,0	1,2
Rosjanie	3 797,0	23,7	72,6	16,8	0,7
Uzbecy	457,2	2,8	3,5	0,8	0,3
Ukraińcy	333,2	2,1	6,5	1,5	0,7
Ujgurzy	223,1	1,4	3,6	0,8	0,6
Tatarzy	203,3	1,3	4,9	1,1	0,8
Niemcy	178,2	1,1	3,1	0,7	0,6
Pozostałe	714,2	4,5	8,9	2,0	0,4
Ludność ogółem	16 009,6	100	430,2	100	-

* Współczynnik Prazauskasa wyraża stosunek reprezentacji danej narodowości w strukturach władzy i administracji do udziału tej narodowości w populacji kraju. Gdy wartość współczynnika jest równa „1”, oznacza to, że reprezentacja danej narodowości w organach władzy odpowiada jej udziałowi w całej populacji. Wartość współczynnika > 1 oznacza, że dana narodowość jest nadreprezentowana w organach władzy i administracji w stosunku do jej udziału w całej populacji. Współczynnik Prazauskasa < 1 oznacza niedoreprezentację danej narodowości w strukturach władzy i administracji.

** Wśród pozostałych narodowości znajdują się także Polacy, których według spisu z 2009 r. było 34 tys. osób. W organach władzy pracowało 560 kazachstańskich Polaków, tj. stanowili oni 0,1% wszystkich zatrudnionych w tych strukturach. Współczynnik Prazauskasa wynosił dla Polaków 0,5.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Занятость населения в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2009 года в Республике Казахстан*, т. 2, Астана 2010, s. 117.

служба. Сборник нормативных правовых актов по состоянию законодательства на 1 марта 2007 г., Алматы 2007.

²⁴ Na możliwości dowolnej manipulacji wskazuje choćby przepis konstytucji mówiący, że na urząd prezydenta kandydować może osoba *swobodnie władająca językiem państwowym*. Kandydat na prezydenta musi zdać egzamin ze znajomości języka państwowego w Komisji Lingwistycznej Centralnej Komisji Wyborczej.

W *Koncepcji polityki językowej Republiki Kazachstanu* z 1996 r. zapisano: *Status języka państwowego zakłada stworzenie warunków do opanowania go przez wszystkich obywateli. Przy tym rekrutacja pracowników administracji państwowej odbywa się na podstawie obowiązkowej znajomości w niezbędnym wymiarze języka państwowego*²⁵. Uchwała Rady Ministrów z 14 sierpnia 1998 r. postanawiała, aby w kancelariach i strukturach zajmujących się przygotowaniem oficjalnych dokumentów wprowadzić jako dodatkowe kryterium kwalifikacyjne dla pracowników znajomość języka państwowego i jego naukę na koszt państwa²⁶. Kryteria kwalifikacyjne stawiane wobec kandydatów do pracy w administracji państwowej wymagają znajomości m.in. ustawy o językach w Republice Kazachstanu, której art. 8 stanowi, że językiem roboczym organów administracji państwowej i samorządu terytorialnego jest język państwowy (kazachski), a na równi z nim oficjalnie jest używany język rosyjski. W art. 9 tejże ustawy zapisano, że akty organów państwa są opracowywane i wydawane w języku państwowym. Jeśli jest to niezbędne, ich opracowanie może być prowadzone także w języku rosyjskim.

System rekrutacji kadr administracyjnych nie pozbawia możliwości udziału w testach kwalifikacyjnych osób nieznających języka państwowego, ponieważ organ przeprowadzający konkurs na określone stanowisko jest zobowiązany opublikować stosowną informację w republikańskich wydaniach mediów w języku państwowym i rosyjskim. Testy na dane stanowisko prowadzone są zależnie od wyboru kandydata w języku kazachskim (państwowym) i rosyjskim²⁷. Realną sytuację w zakresie polityki językowej w administracji państwowej trafnie ujmuje jeden z urzędników Administracji Prezydenta: *Od 2006 r. organy państwowe stopniowo przetłumaczyły dokumentację na język państwowy. Jednak nadal jest w tym zakresie dużo formalizmu. Nie jest tajemnicą, że obecnie w wielu instytucjach państwowych pierwotny wariant dokumentów jest przygotowywany w języku rosyjskim, a następnie tłumaczony na język kazachski*²⁸.

Przyjrzyjmy się, na ile czynniki obiektywne etnicznej reprezentacji politycznej i w sferze biznesu pokrywają się z subiektywnymi odczuciami przedstawicieli poszczególnych narodowości. Z badań opublikowanych w 2010 r. wynika, że większość nie-Kazachów ocenia poziom reprezentacji swojej narodowości w organach władzy jako niski. W szczególności wypowiadali się tak Uzbegy i Ujgurzy, a także Czeczeni, Koreańczycy i Rosjanie. Jeśli chodzi o reprezentację w biznesie, to większość nie-Kazachów oceniała poziom reprezentacji swojej narodowości jako średni (w największym stopniu Rosjanie, Ujgurzy, Niemcy). Kazachowie oceniali poziom reprezentacji swojej narodowości w organach władzy najczęściej jako wysoki lub średni, a w biznesie najczęściej jako średni²⁹.

²⁵ *Концепция языковой политики Республики Казахстан*, [w:] *Мемлекеттік тіл саясаты. Государственная языковая политика*, Алматы 2005, s. 151.

²⁶ *Постановление Правительства Республики Казахстан О расширении сферы употребления государственного языка в государственных органах*, [w:] *Мемлекеттік...*, s. 266.

²⁷ Zob.: А. Байменов, *Государственная служба. Международный опыт. Казахская модель*, Астана 2000, s. 88.

²⁸ М. Жакыпов, *Государственный язык: новый этап развития*, Nomad, 4 III 2013, [online] <http://www.nomad.su/?a=3-201303040030>, 13 VII 2013.

²⁹ Zob.: *Кризис и казахстанское общество: социологическое измерение*, Алматы 2010, s. 51.

Tabela 2. Ocena poziomu reprezentacji etnicznej w organach władzy i biznesu

Narodowość	Jaka jest Państwa zdaniem reprezentacja Państwa narodowości w organach władzy?				
	Wysoka	Średnia	Niska	Brak reprezentacji	Nie wiem
Kazachowie	38,3	30,0	5,0	-	26,7
Rosjanie	10,0	35,0	36,7	5,0	13,3
Uzbecy	3,9	13,7	52,9	9,8	19,6
Ukraińcy	-	24,1	35,2	3,7	37,0
Ujgurzy	6,7	15,0	53,3	1,7	23,3
Niemcy	10,0	18,3	28,3	23,3	20,0
Koreańczycy	6,7	28,3	36,7	1,7	26,7
Kurdowie	3,4	25,9	34,5	25,9	10,3
Czeczeni	3,4	20,7	46,6	17,2	12,1
Jaka jest Państwa zdaniem reprezentacja Państwa narodowości w biznesie?					
Kazachowie	10,0	48,3	8,3	8,3	25,0
Rosjanie	13,3	51,7	11,7	3,3	20,0
Uzbecy	17,9	31,3	28,4	3,0	19,4
Ukraińcy	2,9	28,6	32,9	4,3	31,4
Ujgurzy	15,9	47,7	15,9	-	20,5
Niemcy	11,8	44,1	17,6	4,4	22,1
Koreańczycy	13,2	38,2	25,0	-	23,5
Kurdowie	10,2	28,8	33,9	6,8	20,3
Czeczeni	31,0	36,2	15,5	6,9	10,3

Źródło: *Кризис и казахстанское общество: социологическое измерение*, Алматы 2010, s. 51.

Uwarunkowania społeczno-kulturowe etnicznego podziału pracy są rezultatem tradycyjnego sposobu gospodarowania poszczególnych grup etnicznych bądź też są skutkiem przeobrażeń społeczno-gospodarczych (kolektywizacja, industrializacja, serwicyzacja). Można do nich zaliczyć także czynniki religijne i językowe. Wykorzystując kryterium religijne w strukturze etnicznej Kazachstanu, wyróżniamy narodowości uznające islam za swoją religię narodową i te, których kultura została ukształtowana przez chrześcijaństwo. Bardzo często stosowanym kryterium jest język i podział na: 1) Kazachów i narodowości tureckojęzyczne; 2) Rosjan i narodowości rosyjskojęzyczne. Ważnym kryterium zróżnicowania ludności Kazachstanu jest także czas zasiedlenia i podział na: 1) narodowości zamieszkujące na terytorium Kazachstanu od pradaw-

nych czasów (Kazachowie, Uzbegy, Kirgizi, Tadzycy); 2) narodowości dobrowolnie osiedlające się w Kazachstanie w różnych okresach historycznych (Rosjanie, Ukraińcy, Ujgurzy, Dunganie); 3) narodowości deportowane do Kazachstanu (ludność Kaukazu i krajów nadbałtyckich, Niemcy, Koreańczycy, Polacy)³⁰.

W celu pokazania uwarunkowań społeczno-kulturowych etnicznego podziału pracy wykorzystamy kryteria wyodrębnione w spisie ludności w 2009 r. Pierwsze z nich to charakter pracy – praca najemna czy samozatrudnienie. Na kazachstańskim rynku pracy przeważają pracownicy najemni, stanowiący 75,7% wszystkich zatrudnionych. Na podstawie tego kryterium narodowości Kazachstanu możemy podzielić na trzy grupy³¹. Pierwszą z nich stanowią Rosjanie, Ukraińcy, Tatarzy, Niemcy, Koreańczycy i Białorusini w przeważającej mierze (ponad przeciętną dla całego kraju) utrzymujący się z pracy najemnej. Odsetek pracowników najemnych w tej grupie zawiera się od 75,9% wśród Koreańczyków do 85,1% wśród Rosjan³². Są to więc narodowości w największym stopniu zindustrializowane, tzn. z największym odsetkiem zatrudnionych w sektorze II (przemysł i budownictwo), co pokażemy później. Jest rzeczą zrozumiałą, że podstawą zatrudnienia w przemyśle jest praca najemna.

Drugą grupę stanowią Uzbegy, Dunganie, Tadzycy, Kurdowie, wśród których co najmniej połowa zatrudnionych to osoby pracujące na własny rachunek. Odsetek samozatrudnionych zawiera się w tej grupie od 50,2% (Uzbegy) do 77,8% (Dunganie)³³. Są to narodowości w najmniejszym stopniu zindustrializowane, a w największym stopniu agrarne bądź podlegające serwicyzacji (rolnictwo, handel, rzemiosło, gastronomia, drobna wytwórczość), co również pokażemy później.

Trzecią grupę możemy nazwać „przejściową”, tj. taką, w której odsetek pracowników najemnych jest mniejszy od przeciętnego dla wszystkich zatrudnionych, a odsetek samozatrudnionych jest większy bądź zbliżony do przeciętnej w kraju, ale nie stanowi większości wszystkich zatrudnionych danej narodowości. Należą do nich Kazachowie, Ujgurzy, Turcy, Azerbejdżanie, Kurdowie, Polacy, Czeczeni i Kirgizi. Odsetek pracowników najemnych zawiera się w tej grupie od 45,9% wśród Kurdów do 74,7% wśród Polaków. Wśród narodu tytularnego – Kazachów – pracownicy najemni stanowią 73,7% zatrudnionych tej narodowości³⁴.

Drugie kryterium kulturowych uwarunkowań etnicznego podziału pracy to zatrudnienie ze względu na rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej. Jest to podział na trzy sektory: I – rolnictwo, w tym także rybołówstwo, myślistwo; II – przemysł i budownictwo; III – usługi (w tym usługi produkcyjne na rzecz przedsiębiorstw i usługi dla klientów indywidualnych, także administracja, edukacja, ochrona zdrowia itd.).

³⁰ В. Курганская, *Правосознание этнических групп Казахстана...*, s. 173.

³¹ Bierzemy pod uwagę narodowości wyodrębnione w spisie ludności z 2009 r.

³² *Занятость населения в Республике Казахстан...*, s. 30.

³³ *Tamże*.

³⁴ *Tamże*.

Tabela 3. Struktura zatrudnienia w Kazachstanie według rodzaju działalności gospodarczej i narodowości

Narodowość	Ogółem	Sektor		
		I	II	III
	100	17,9	20,4	61,7
Kazachowie	100	18,4	18,3	63,3
Rosjanie	100	12,5	25,9	61,6
Uzbecy	100	29,9	18,2	51,9
Ukraińcy	100	24,4	22,1	53,5
Ujgurzy	100	24,3	14,1	61,6
Tatarzy	100	11,0	24,7	65,3
Niemcy	100	27,6	20,9	51,5
Koreańczycy	100	6,7	21,4	71,9
Turcy	100	34,1	20,7	44,6
Azerbejdżanie	100	25,8	17,6	56,6
Białorusini	100	29,2	20,9	49,9
Dunganie	100	69,5	2,8	27,7
Kurdowie	100	36,6	16,1	47,3
Tadźycy	100	69,5	7,6	22,9
Polacy	100	37,2	14,0	48,8
Czeczeni	100	30,1	17,3	52,6
Kirgizi	100	13,6	15,1	71,3
Pozostałe narodowości	100	18,7	23,9	57,4

Źródło: *Занятость населения в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2009 года в Республике Казахстан*, т. 2, Астана 2010, s. 117.

Dane powyższej tabeli skłaniają do kilku wniosków. Po pierwsze, w etnicznym podziale pracy, jak wcześniej wskazywaliśmy, obecne są narodowości zdecydowanie agrarne, które koncentrują się na pracy w rolnictwie. Należą do nich Dunganie, Tadźycy, a także takie, których znacząca część (ok. jednej czwartej) pracuje w rolnictwie – Polacy, Kurdowie, Turcy, Niemcy, Uzbecy, Białorusini, Azerbejdżanie, Ujgurzy, Kazachowie. Jednocześnie można wskazać takie narodowości, jak Koreańczycy, Tatarzy czy Rosjanie, które w najmniejszym stopniu są aktywne zawodowo w rolnictwie.

Po drugie, w sektorze II najbardziej aktywni są Rosjanie, Tatarzy, Ukraińcy, Koreańczycy, Białorusini i Niemcy. Jeżeli jednak w ramach tego sektora wyodrębnimy przemysł i budownictwo, to okazuje się, że w samym przemyśle przeważają Rosjanie,

Ukraińcy, Tatarzy, Niemcy i Białorusini. Natomiast w budownictwie najwięcej zatrudnionych jest Turków i Uzbeków, ponadto Koreańczyków, Azerbejdżan, Kirgizów i Kurdów. W dużej mierze są to więc migranci zarobkowi lub pracownicy kontraktowi napływający do Kazachstanu w ostatnich latach (m.in. Turcy, część Uzbeków i Kirgizów; tabela 4). Kazachowie nie należą do narodów zindustrializowanych, również praca w budownictwie nie należy do najczęstszych rodzajów zatrudnienia tej narodowości.

Tabela 4. Zatrudnienie w sektorze II według narodowości

Ogółem	Przemysł	Budownictwo
	11,5	8,9
Kazachowie	9,6	8,7
Rosjanie	16,8	9,1
Uzbeky	5,9	12,3
Ukraińcy	15,5	6,6
Ujgurzy	5,4	8,7
Tatarzy	15,4	9,3
Niemcy	14,0	6,9
Koreańczycy	11,1	10,3
Turcy	6,1	14,6
Azerbejdżanie	7,3	10,3
Białorusini	14,0	6,9
Dunganie	1,3	1,5
Kurdowie	6,0	10,1
Tadźycy	3,1	4,5
Polacy	8,3	5,7
Czeczeni	7,8	9,5
Kirgizi	4,9	10,2
Pozostałe narodowości	13,8	10,1

Źródło: *Занятость населения в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2009 года в Республике Казахстан*, т. 2, Астана 2010, s. 117.

Po trzecie, jeśli w sektorze III wyodrębnimy poszczególne segmenty rynku pracy, to również dostrzeżemy jego etniczne zróżnicowanie. W edukacji i ochronie zdrowia widać wyraźną przewagę Kazachów. Wskaźnik zatrudnienia żadnej innej narodowości w tym segmencie nie przekracza średniej wartości dla całego kraju. W transporcie i łączności najwięcej jest zatrudnionych Rosjan, Tatarów, a także Kurdów i Ukraińców.

Działalność finansowa to segment bardzo wysokiej aktywności Koreańczyków i w mniejszym stopniu Kazachów.

W handlu największą aktywność zawodową wykazują Kirgizi. Jest to szczególnie interesujące, zważywszy na to, że handel nie należy do tradycyjnych zajęć (sposobów gospodarowania) tej narodowości. Wysoką aktywność w handlu wykazują Koreańczycy, Azerbejdżanie, Ujgurzy, także Czeczeni, Kurdowie i Uzbegy. Warto wskazać na niską aktywność w tym segmencie rynku pracy Kazachów oraz stosunkowo wysoką Tatarów i Rosjan (tabela 5). Osobliwością Azji Centralnej, w tym Kazachstanu, jest także *subetniczny podział pracy*.

Tabela 5. Zatrudnienie w sektorze III według narodowości

Ogółem	Edukacja, ochrona zdrowia	Transport i łączność	Działalność finansowa	Handel	Usługi komunalne	Inne
	15,4	8,1	3,1	12,9	3,8	12,0
Kazachowie	18,2	7,7	3,4	11,4	3,7	10,9
Rosjanie	11,2	9,5	3,0	14,9	4,4	14,3
Uzbegy	13,1	6,9	1,0	17,0	2,7	9,1
Ukraińcy	11,8	8,8	1,7	11,0	4,0	11,7
Ujgurzy	10,7	7,6	2,5	20,0	3,0	13,8
Tatarzy	12,3	9,1	3,3	15,4	4,2	14,7
Niemcy	9,8	8,1	1,8	12,1	3,7	12,5
Koreańczycy	10,2	6,8	6,4	23,1	3,0	17,5
Turcy	6,0	8,4	1,3	15,9	2,2	9,9
Azerbejdżanie	7,4	8,4	1,4	20,9	2,6	13,2
Białorusini	10,7	8,3	1,5	10,5	3,7	11,6
Dunganie	4,3	2,1	0,9	11,4	0,7	7,4
Kurdowie	6,4	9,0	1,0	17,4	1,8	10,1
Tadźycy	5,2	1,5	0,5	8,2	1,0	5,1
Polacy	12,9	7,4	1,8	9,8	2,9	10,7
Czeczeni	5,1	6,8	1,8	18,8	2,2	15,1
Kirgizi	6,9	3,7	1,5	42,1	2,4	11,0
Pozostałe narodowości	9,2	7,9	2,3	15,8	3,5	15,2

Źródło: Занятость населения в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2009 года в Республике Казахстан, т. 2, Астана 2010, s. 117-118.

4. SUBETNICZNY PODZIAŁ PRACY

W społeczeństwach pokolonialnych, do których należy społeczeństwo kazachstańskie, a zwłaszcza jego kazachski rdzeń, gdzie nie powstały jeszcze dostatecznie trwałe więzi obywatelskie, szczególne znaczenie mają więzi pokrewieństwa i wspólnota pochodzenia. Takie społeczeństwo można nazwać *społeczeństwem etnicznym*³⁵. Obowiązuje w nim partykularyzm rodowo-plemienny. Kolektywizm, lojalność i solidarność wobec jednostki trybalnej ma charakter nadrzędny wobec lojalności obywatelskiej, narodowej. Podstawą struktury społecznej jest hegemonizm ziolkowsko-plemienny, czyli dążenie do panowania jednych ugrupowań trybalnych (rodowych, plemiennych) nad innymi. Mimo formalnej, prawnie zagwarantowanej równości wszystkich obywateli nieformalnie pełnią praw cieszą się przedstawiciele uprzywilejowanego rodu, plemienia czy klanu terytorialnego, co dotyczy w szczególności praw politycznych i ekonomicznych. Podmiotem procesów społecznych w takim społeczeństwie nie jest jednostka, jak w społeczeństwie obywatelskim, lecz jednostka trybalna (ród, plemię, żuz)³⁶. Występuje w nim swoista wertykalna struktura socjopolityczna, tworząc tym samym *subetniczny (wewnętrzny) podział pracy*. Najbardziej zauważalny jest on w sferze polityki i związanej z nią administracji państwowej, ale także w innych segmentach rynku pracy (biznes, nauka, edukacja itd.).

W społeczeństwie etnicznym nie mniej istotna niż rywalizacja międzyetniczna jest konkurencja międzyplemiennie-terytorialna. Oczywiście w warunkach zmian modernizacyjnych więzi trybalne są stopniowo zastępowane przez lojalność etniczną, narodową. Jest to jednak proces powolny. Należy podkreślić, że odrodzeniu tożsamości trybalnej sprzyjał trudny okres transformacji, w którym jednostki nieradzące sobie z nowymi problemami ekonomicznymi szukały naturalnych kanałów ich rozwiązania. Zwracały się wówczas ku lojalności rodowo-plemiennej, licząc na tradycyjną, wzajemną pomoc w dążeniu do poprawy pogarszających się warunków życia. Szczególną rolę odgrywa więc trybalizm społeczny, wykorzystujący więzi rodowo-plemienne do rozwiązania problemów bytowych.

W Doktrynie jedności narodowej Kazachstanu zapisano m.in., że *przed narodem kazachskim, który dał swoje imię krajowi, stoi nowa misja historyczna: stać się konsolidującym centrum zjednoczenia narodu*³⁷. Realizacja tej misji jest uwarunkowana przez wyciążeniem wewnętrznych podziałów wśród Kazachów. Pierwsze z nich to umocnienie kazachskiej idei narodowej i towarzyszące mu odrodzenie się trybalizmu. Nacjonalizm

³⁵ III. Кадыров, *Этнос и политика. Этнические истоки, эволюция и перспективы туркменской государственности*, „Азия и Африка Сегодня” 2003, nr 5.

³⁶ Szerzej na temat porównania społeczeństwa etnicznego i obywatelskiego zob.: A. Wierzbicki, *Demokracja i autorytaryzm w procesie państwowotwórczym na przykładzie wybranych państw Europy Wschodniej i Azji Centralnej*, [w:] *Na gruzach imperium... W stronę nowego ładu międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, Łódź 2012, s. 250.

³⁷ *Доктрина...*, s. 16.

i trybalizm mają sprzeczne cele. Z jednej strony odrodzenie i utrwalenie tożsamości rodowo-plemiennej czy żuzowej nie jest procesem negatywnym. Wprost przeciwnie, w swojej historii Kazachowie istnieli jako trójjedyna, chociaż niekiedy rozdzielona całość i ich naturalnym dążeniem zawsze było zachowanie tej historycznie ukształtowanej osobliwości etnonarodowej³⁸. Paradoksalnie niekiedy wewnętrzny podział etniczny sprzyja zachowaniu jedności. Według Lwa Gumilowa *podział etnosu na plemiona pełni funkcję szkieletu, na który można „naciągnąć” muskuły, dzięki czemu zyskuje on siłę dla walki z „nieprzyjazytnym otoczeniem”*³⁹. Z drugiej strony solidarność żuzowa czy porozumienia międzyżuzowe są przejawem nacjonalizmu kazachskiego, dążącego do panowania politycznego nad pozostałymi etnosami⁴⁰. Do struktur władzy dopuszczani są przedstawiciele żuzów, a więc tylko Kazachowie, co ogranicza dostęp do służby w administracji państwowej szczebla centralnego i regionalnego osobom innych narodowości. W ten sposób pogłębia się sprzeczność celów ogólnonarodowych i rodowo-plemiennych i w rezultacie, jak pisze Berik Abdygaliyev, krajem rządzi wąska etnoelita, „korporacja etniczna”, która nie reprezentuje narodu kazachskiego, ale swój własny interes⁴¹.

W tradycji kazachskiej utrwaliło się przekonanie, że *Starszy Żuz rządzi, Średni doradza, Młodszy walczy*. Dzisiaj to przekonanie nie jest już aktualne w takim stopniu jak dawniej, ale nie straciło całkowicie na znaczeniu. Jeśli uwzględnić liczebność poszczególnych żuzów, to ujawnia się wyraźna dysproporcja w ich reprezentacji w strukturach władzy, które są zdominowane przez Kazachów ze Starszego Żuzu. Pojawiają się w związku z tym propozycje, aby powołać do życia dodatkowy organ przedstawicielski, składający się z reprezentantów żuzów. Najbardziej niedoreprezentowany jest Średni Żuz, stanowiący zaplecze intelektualne kraju. Niedostateczna reprezentacja w strukturach władzy centralnej może sprzyjać nie tylko separatyzmowi etnicznemu, ale także wewnątrzetnicznemu. Młodszy Żuz domaga się większej reprezentacji politycznej, a nawet grozi secesją z przyczyn ekonomicznych. Na obszarze jego zasiedlenia znajdują się złoża ropy i gazu, kontrolowane przez centrum i decydujące o potencjale gospodarczym Kazachstanu, oraz wytwarzana jest jedna

³⁸ Żuzy to historycznie ukształtowane ugrupowania etnoterytorialne Kazachów, składające się z rodów i plemion, charakteryzujące się zarówno hierarchią wewnętrzną (w ramach żuzu), jak również ogólnokazachską – Starszy Żuz, Średni Żuz, Młodszy Żuz (chłopiec z plemienia usytuowanego najniżej w hierarchii Starszego Żuzu będzie miał większe poważanie niż starzec z plemienia usytuowanego najwyżej w hierarchii Średniego Żuzu). Zgodnie z tradycją Starszy Żuz jest uważany za kolebkę państwowości i narodu kazachskiego. Odnosi się to także do sfery kultury i obrzędów (np. rozmieszczenie gości w czasie uroczystości), a także polityki (dominacja przedstawicieli Starszego Żuzu wśród elit władzy). Starszy Żuz tradycyjnie zajmował obszar południowy i południowo-wschodniego Kazachstanu. Obecnie szacuje się, że Starszy Żuz stanowi 35% wszystkich Kazachów. Obszar zasiedlenia Średniego Żuzu był najbardziej rozległy i obejmował centralny, północny i północno-wschodni Kazachstan. Kazachowie Średniego Żuzu stanowią 40% wszystkich Kazachów. Młodszy Żuz tradycyjnie zajmował zachodnią i północno-zachodnią część Kazachstanu. Do Młodszego Żuzu należy obecnie 25% Kazachów.

³⁹ *Złożoność wewnętrznej struktury etnosu podnosi jego zdolność przeciwstawienia się nieprzyjaznemu otoczeniu w sytuacji, gdy etnosowi z prostą strukturą grozi zagłada* – Л. Гумилев, *Этногенез и биосфера земли*, Москва 2004, s. 133.

⁴⁰ A. Wierzbicki, *Etnopolityka...*, s. 405.

⁴¹ Рог.: Б. Абдыгалиев, *Казахская миссия*, s. 17.

trzecia kazachstańskiego PKB. A mimo to mieszkańcy tego obszaru nie mogą w pełni zaspokajać swoich potrzeb i korzystać z efektów eksportu bogactw naturalnych⁴².

W kazachskim wewnątrzetnicznym podziale pracy możemy wyróżnić dwa poziomy. Pierwszy poziom wyznacza przynależność rodowa. Stosunki rodowe zachowały się przede wszystkim w aulach, ale wraz z migracją są przenoszone także do miast. W tradycji kazachskiej przynależność rodowa pełniła funkcję mechanizmu zapewniającego dostęp do określonych przywilejów, bogactwa materialnego, a nawet pomagającego przeżyć w sytuacjach kryzysowych. Człowiek, który zmieniał swoje środowisko zamieszkania, ulegał marginalizacji, jeśli tracił dotychczasowe więzi. Aby przetrwać w nowych warunkach, odwoływał się do tychże więzi. Gdy Kazach z aulu zajmował jakieś stanowisko, to powoływał na podległe mu miejsca przedstawicieli swojego rodu. Jednakże wkrótce okazało się, że poza aulem, środowiskiem wiejskim, więzi rodowe nie wystarczały. Wykorzystywano zatem drugi poziom trybalizmu – przynależność żuzową⁴³.

W rezultacie przemian politycznych i społeczno-ekonomicznych pojawiły się sieci patronalno-klientalne o charakterze *quasi-trybalnym*, które również nie są obojętne dla stratyfikacji etnospołecznej. Członkami tych sieci mogą być: rodzeństwo, bliscy krewni i powinowaci, osoby związane wspólną przeszłością w pracy, szkole, uczelni, ziomkowie oraz osoby związane interesami ekonomicznymi. Relacje te mają charakter wykraczający poza przynależność etniczną, a ich spoiwem jest lojalność polityczna wobec patrona i społeczno-ekonomiczna zależność od niego. Przynależność do grup interesów, obsadzających swoimi ludźmi przedsiębiorstwa państwowe i prywatne, jest niezależna od narodowości, rodu, plemienia czy klanu. Najważniejsze jest to, że członkowie grupy mają wspólne cele i kierują się wspólnotą interesów politycznych i ekonomicznych⁴⁴.

Na ile aktualna pozostaje przynależność rodowo-plemienna i żuzowa oraz w jakim stopniu wpływa na stratyfikację etnospołeczną, dowodzą badania Kazachstańskiego Instytutu Informacji Społeczno-Ekonomicznej i Prognozowania, według których jedynie 11,1% respondentów nie zna lub nie odnosi się do żuzów⁴⁵. Dwie trzecie respondentów kazachskich zna siedem pokoleń swoich przodków⁴⁶. Jednocześnie daje się zauważyć dualny wymiar tożsamości kazachskiej, ponieważ tylko 0,9% respondentów

⁴² Chociaż zachodni Kazachstan stanowi gospodarcze zaplecze kraju, infrastruktura społeczna jest w tym regionie słabo rozwinięta. Problemem są tam: zaopatrzenie w wodę, złe drogi oraz wysoki poziom bezrobocia. Zob.: П. Бологов, Жузы, кланы, роды... О „нефтяном” сепаратизме в Казахстане, [online] <http://www.russianskz.info/politics/4312-zhuzy-klany-rody-o-neftyanom-separatizme-v-ka-zahstane.html>, 30 III 2013.

⁴³ Zob.: Р. Кадыржанов, *Консолидация политической системы Казахстана: проблемы и перспективы*, Алматы 1999, s. 88-90.

⁴⁴ Zob.: A. Wierzbicki, P. Załęski, *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*, Pułtusk 2008, s. 238-240, *Człowiek, Społeczeństwo, Polityka*, 1; Г. Лукьянов, *Политическая система современного Казахстана: основные акторы и факторы стабильности*, [w:] *Системный мониторинг глобальных и региональных рисков. Центральная Азия: новые вызовы*, red. Б.А. Акаева i in., Москва 2012, s. 245-248.

⁴⁵ Przynależność do Starszego Żuzu wskazało 17,7% badanych, do Średniego – 51,9%, do Młodszego – 19,3%. Zob.: *Кризис...*, s. 54.

⁴⁶ Chodzi o znajomość swojego rodowodu do siódmego pokolenia włącznie (*sežire*), co charakteryzuje tureckojęzyczne narody Azji Centralnej.

kazachskich identyfikowało się w pierwszej kolejności z przedstawicielami swojego żuzu, 4,1% z przedstawicielami swojego rodu i 2,6% z przedstawicielami swojego regionu⁴⁷. Natomiast przy wyborze partnerów w pracy, do prowadzenia interesów, 44,6% respondentów preferowało przedstawicieli swojego rodu (wieś – 53,4%, miasto – 38,1%). Można z tego wyprowadzić wniosek, że na poziomie ogólnokrajowym znaczenie przynależności żuzowej czy rodowo-plemiennej dla Kazachów niezwiązanych z aparatem władzy słabnie, ale rośnie na poziomie *mikro*, dotyczącym zainteresowanej osoby. 30,6% respondentów kazachskich uważało, że nieformalni liderzy rodu mają wpływ na rekrutację kadr w instytucjach państwowych i niepaństwowych, częściej na wsi (33,6%) niż w mieście (28,4%) oraz wśród osób z gorszym poziomem zaspokojenia potrzeb⁴⁸.

Według jednej trzeciej respondentów więzi rodowe osłabiają jedność i solidarność Kazachów. Częściej uważali tak mieszkańcy wsi (35,9%) niż miast (30,8%). Co interesujące, negatywna ocena wpływu więzi rodowych na jedność i solidarność Kazachów rośnie wraz z obniżaniem się poziomu zaspokojenia potrzeb materialnych. 28% osób nieodczuwających problemów materialnych oceniało wpływ więzi rodowych jako negatywny, ale wśród osób, którym „wystarczało na jedzenie, ale zakup odzieży był problemem” takich osób było 52%, a wśród osób, którym „pieniędzy nie wystarcza nawet na jedzenie” uważało tak 38,9%. Niemal połowa respondentów kazachskich (47,3%) uważała, że wśród Kazachów rośnie w porównaniu z innymi narodowościami podział na bardzo bogatych i skrajnie biednych, przy czym częściej uważali tak mieszkańcy wsi (55,4%) niż miast (41,3%)⁴⁹.

Kolejną barierą utrudniającą konsolidację narodu kazachskiego, a jednocześnie sprzyjającą formowaniu się *subetnicznego podziału pracy* jest fenomen *śala-qazaq* – licznej rosyjskojęzycznej ludności kazachskiej, różniącej się od tradycyjnych Kazachów – *nağыз-qazaq*⁵⁰. Istnienie tego zjawiska uznał sam prezydent Nursułtan Nazarbajew: *Niepokoi mnie, że naród sztucznie dzieli na нағыз казахов i шала казахов*⁵¹, ale taki podział niestety istnieje. *Śala-qazaq* to Kazachowie, którzy oprócz języka rosyjskiego przyswajali także świadomość i kulturę rosyjską, pozostając Kazachami, zgodnie z samookreśleniem: *Jestem Kazachem, ale nie znam języka kazachskiego*. Pojawiają się w związku z tym pytania, jakie znaczenie dla tożsamości narodowej ma język, kim w istocie są *śala-qazaq* i czy ich istnienie wpływa na subetniczny podział pracy. Pierwszego problemu nie da się rozstrzygnąć w kilku zdaniach. Niemniej jednak wiemy, że kluczowe znaczenie dla solidarności narodowej ma wiara we wspólnotę pochodzenia, odziedziczonego po rodzicach, której podstawą jest m.in. język. Z jednej strony, jak pisał Stanisław Ossowski, język stał się najbardziej powszechnym kryterium jedności narodowej, ponieważ język ojczysty to język rodziców i może być cechą pochodzenia, w szczególności na pograni-

⁴⁷ Identyfikacja rodowa była nieoczekiwanie nieznacznie wyższa w mieście niż na wsi, a żuzowa ośmiokrotnie wyższa na wsi.

⁴⁸ Кризис..., s. 61.

⁴⁹ Там же, s. 62.

⁵⁰ Zob.: Ж. Жакупов, *Śala-qazaq: прошлое, настоящее, будущее*, Алматы 2009, s. 5.

⁵¹ *Послание президента...*

czach, gdzie sąsiadujące grupy etniczne różnią się od siebie językiem⁵². Z drugiej strony rację ma brytyjski badacz Anthony Smith, dla którego język nie jest determinantą tożsamości narodowej⁵³. Dlatego też najbardziej właściwy wydaje się pogląd Lwa Gumilowa, zgodnie z którym *każdy etnos ma swoją wewnętrzną, praktycznie niepowtarzalną strukturę i stereotyp zachowania*, niezależnie od tego, jakim językiem się posługuje⁵⁴.

Odpowiedź na pytanie, kim są *šala-qazaq*, również nie jest łatwa i jednoznaczna. W dosłownym tłumaczeniu *šala-qazaq* to „w połowie Kazach” (*шала* kaz. – w połowie). Tradycyjnie *šala-qazaq* nazywano Metysów, pochodzących ze związków Tatarów i centralnoazjatyckiej ludności tureckojęzycznej z Kazaszkami bądź osoby zasymilowane z ludnością kazachską. Nam chodzi jednak o *šala-qazaq* powstających w wyniku kontaktów z ludnością rosyjską i będących pod wpływem kultury rosyjskiej. Początki tak rozumianego fenomenu *šala-qazaq* sięgają drugiej połowy XIX w. Jest to związane z osiedlaniem się w miastach, które na większości obszaru dzisiejszego Kazachstanu miały charakter rosyjsko-europejski, nielicznych wówczas migrantów kazachskich ze środowisk wiejskich. Migranci ci, aby móc zajmować określone pozycje społeczne, przyswajali kulturę rosyjską, a przede wszystkim język rosyjski, często zdobywając wykształcenie na uczelniach w głębi Rosji. Proces ten nasilił się w ZSRR jako rezultat industrializacji, kolektywizacji i sedentaryzacji ludności kazachskiej.

Nazywanie ich zrusyfikowanymi Kazachami nie jest w pełni właściwe, ponieważ jako rusyfikację należy rozumieć działania lub strategie, których celem jest uczynić kogoś Rosjaninem, lub dążenie kogoś do tego, aby zostać Rosjaninem⁵⁵. Radziecka polityka narodowościowa nie dążyła do przekształcenia nierosyjskich narodów ZSRR w Rosjan⁵⁶. Przyswajanie kultury i języka rosyjskiego było nie tyle wymuszane przez władze, ile wynikało z konieczności funkcjonowania w społeczeństwie radzieckim⁵⁷.

⁵² S. Ossowski, *Dzieła*, t. 2: *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, Warszawa 1966, s. 119.

⁵³ Za słuszne należy przyjąć twierdzenie, że człowiek jakiegokolwiek narodowości niewładający językiem swojego narodu nie musi mieć niższego poziomu rozwoju świadomości narodowej od rodaka dobrze znającego swój język ojczysty. Zob.: A. Smith, *Etniczne źródła narodów*, przeł. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009, s. 37, *Cultura*; П. Галлямов, *Стратификационная теория...*

⁵⁴ Л. Гумилев, *Этносфера. История людей и история природы*, Москва 2003, s. 99-101, 570.

⁵⁵ А. Миллер, *Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования*, Москва 2008, s. 61, *Historia Rossica*.

⁵⁶ Na początkowym etapie budownictwa radzieckiego realizowana przez bolszewików polityka narodowościowa wspierała nie-Rosjan w celu ukształtowania odczucia, że władza radziecka to bliska im „swoja” władza, a nie narzucana przez Rosjan. Amerykański badacz Terry Martin określa politykę narodowościową ZSRR w latach 20. XX w. jako *affirmative action* („polityka pozytywnego działania” lub „polityka pozytywnej dyskryminacji”). Zob.: T. Martin, *The Soviet Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca-London 2001, s. 4-9, *Wilder House Series in Politics, History and Culture*.

⁵⁷ Dorewolucyjna terminologia stosowana w języku rosyjskim dla interesujących nas procesów była bardziej precyzyjna. Różnica znaczenia faktycznie wynikała z pisowni. *Обрывать* (pol. *zruszczyć*) oznaczało oddziaływanie na jednostkę w celu jej rusyfikacji. *Обрывать* (pol. *zruszczyć się*) oznaczało przyjęcie przez jednostkę określonych cech *ruskosti*, bez wskazania, w jaki sposób to się odbywało i bez wskazania, czy dokonywała się w ten sposób konwersja narodowa. Mogło to mieć więc także dobrowolny charakter. We współczesnym języku rosyjskim *обрывать* (pol. *zruszczyć*) oznacza uczynić

Oczywiście, taka interpretacja procesów etnicznych w ZSRR, a wcześniej w Imperium Rosyjskim, może być odbierana jako próba usprawiedliwienia czy „wybielenia” polityki narodowościowej obu organizmów politycznych. Nawet jeżeli nie-Rosjanie w ZSRR coraz silniej utożsamiali się z kategorią *russkosti* (*русскость*), to była ona jedynie nieuniknionym instrumentem stworzenia *internacjonalistycznego narodu radzieckiego*.

Šala-qazaq należy więc traktować jako rezultat asymilacji kulturowej i językowej, niezakończoną pełną konwersji narodowej. Niekoniecznie musiała być ona wymuszona, była także determinowana okolicznościami i warunkami życia⁵⁸. Są oni także uważani za „prześciowy subetnos” między Kazachami i Rosjanami, co utrudnia stosunki międzyetniczne i wewnątrzetniczne (wewnątrzkazachskie). Niewątpliwie dzielenie Kazachów na *šala-qazaq* i *nağyz-qazaq* negatywnie wpływa na formowanie jednego narodu Kazachstanu. Dowodzi także, że etnonacjonalizm i prymordialistyczne koncepcje narodu na obszarze poradzieckim nie mają prawa bytu w warunkach dyferencjacji i wymieszania ludności.

Istnieniem *šala-qazaq* interesuje się wielu badaczy i intelektualistów kazachskich. Pisarz i biznesmen Żumabaj Żakupov proponuje oryginalną koncepcję uwarstwienia społeczeństwa kazachstańskiego z uwzględnieniem *šala-qazaq*, której nie da się przedstawić jednoznacznie ani w układzie wertykalnym, ani w układzie horyzontalnym, ponieważ warstwy te nakładają się na siebie. Każda z nich ma także swoją wewnętrzną stratyfikację. *Pierwsza* warstwa to *nağyz-qazaq*, której zasadniczą część – rdzeń – stanowi ludność wiejska (45,9% populacji kraju). Należą do niej także robotnicy niewykwalifikowani z miast, drobni przedsiębiorcy i kupcy. Na wierzchołku tej warstwy znajdują się przeważający w aparacie państwowym urzędnicy, kierownicy jednostek ochrony zdrowia i edukacji, przedstawiciele małego i średniego biznesu⁵⁹. Druga warstwa to *šala-qazaq*, której rdzeń stanowi ludność miejska („białe kołnierzyki”), zatrudnieni w biznesie, ochronie zdrowia i edukacji, średnio i wysoko wykwalifikowani specjaliści, drobni przedsiębiorcy i kupcy. Na wierzchołku tej warstwy znajdują się wysocy urzędnicy państwowi, średni i wielki biznes. Trzecia warstwa to „mówiący po rosyjsku” (*русскоговорящие*). Ich struktura wewnętrzna jest analogiczna do *šala-qazaq*, z przewagą wykwalifikowanych specjalistów i „białych kołnierzyków” w specjalnościach technicznych. Warstwa ta różni się od pozostałych brakiem swojego „wierzchołka”, który w latach 90. ubiegłego stulecia wyjechał do Rosji⁶⁰.

kogoś Rosjaninem, a *обрыцеть* (pol. *zruszczyć się*) – przyswoić cechy *russkosti*, niekoniecznie stając się Rosjaninem. Zob.: А. Миллер, *Империя Романовых...*, s. 61.

⁵⁸ Wśród badaczy nie ma zgodności co do możliwości dokonania konwersji narodowej (etnicznej). Antonina Kłoskowska podkreślała, że identyfikacja narodowa może się zmieniać w ciągu życia człowieka w wyniku przynależności kulturowej, a jej rezultatem niekoniecznie będzie pełne wchłonięcie przez inną kulturę. Rosyjski antropolog Siergiej Abaszyn twierdzi, że *jasnej odpowiedzi na pytanie – czy człowiek może zmienić swoją etniczność – nie ma*. Jego zdaniem etniczność jest czymś danym człowiekowi, na co nie ma on wpływu, niezależnie od konceptualnego punktu widzenia – konstruktywistycznego czy prymordialistycznego. Zob.: A. Kłoskowska, *Kultury narodowe i korzeni*, Warszawa 2005, s. 141; С. Абашин, *Национализмы в Средней Азии в поисках идентичности. В поисках идентичности*, Ст. Петербург 2007, s. 296.

⁵⁹ Ж. Жакупов, *Государственный язык...*, s. 69.

⁶⁰ Podobną strukturę etnosu rosyjskiego w Kazachstanie przedstawili profesjonalni badacze. *Tamże*; Г. Малинин i in., *Теория и практика...*, s. 126.

Według danych przytaczanego wcześniej badania kazachstańskiego z 2010 r. relacje między Kazachami znającymi język kazachski i nieznającymi go mają charakter negatywny (56,4%), w tym dla 24% jest to „wyobcowanie”, a dla 32,4% „nieprzyjaźń”. 41,4% respondentów oceniło stosunki między różnymi grupami narodu kazachskiego jako „zrozumienie”⁶¹. Wielokrotnie byłem świadkiem kontaktów między Kazachami rosyjsko- i kazachskojęzycznymi. Każda strona mówiła w swoim języku, nie rozumieli się wzajemnie i nie mogli znaleźć kompromisu. Ze strony Kazachów rosyjskojęzycznych było to niemożliwe, ponieważ nie znają języka kazachskiego. Kazachowie kazachskojęzyczni nie chcieli przejść w rozmowie na zrozumiały dla wszystkich język rosyjski. Zdumiewająco silne były emocje obu stron, wywołane irytacją, że nie mogą się porozumieć w swojej ojczyźnie. W ten sposób rozmowy i kontakty były przerywane.

Stratyfikacja etnospołeczna jest nieunikniona, ale chodzi o to, aby jej rozpiętość nie zagrażała jedności narodu. Utrwalenie i pogłębienie etnicznego, w tym w szczególności w sferze polityki subetnicznego podziału pracy utrudnia z perspektywy politycznej, społecznej i ekonomicznej realizację najważniejszego celu etnopolityki – formowanie nowej wspólnoty obywatelskiej – narodu Kazachstanu. *Po pierwsze*, sprzyja poczuciu marginalizacji politycznej ludności nietytularnej oraz części ludności tytularnej, wywodzącej się z pozbawionego wpływów rodu, plemienia, ugrupowania etnoterytorialnego czy nawet grup interesów. *Po drugie*, zakłóca konsolidację i integrację społeczną, solidaryzm międzygrupowy, wprowadzając konkurencję międzyetniczną. *Po trzecie*, sprzyja niekorzystnej, chociaż nieuniknionej dla gospodarki segmentacji rynku pracy.

Etnopolityka Kazachstanu osiąga znaczące sukcesy na drodze do zjednoczenia wszystkich obywateli, równoprawnych przedstawicieli kazachstańskich etnosów w jeden naród Kazachstanu – polietniczny naród polityczny, z zachowaniem własnej przynależności etnicznej, przyswojeniem i umocnieniem tożsamości obywatelskiej. Pełne osiągnięcie jedności nie jest możliwe na skutek jednorazowej deklaracji, ponieważ formowanie się narodu jest procesem, który ma swój początek, dynamikę i praktycznie nigdy się nie kończy. Dlatego też konsolidacja narodu Kazachstanu wymaga nieustannego wysiłku władzy i wszystkich obywateli w przezwyciężaniu barier wewnętrznych i międzyetnicznych, w tym tych wynikających ze stratyfikacji etnospołecznej. Należy przypuszczać, że poprawa warunków życia i wzrost poziomu zaspokojenia potrzeb społeczno-ekonomicznych obywateli będą sprzyjać marginalizacji w społecznym odbiorze znaczenia stratyfikacji etnospołecznej, w tym etnicznego podziału pracy.

BIBLIOGRAFIA

- Абашин С., *Национализмы в Средней Азии в поисках идентичности. В поисках идентичности*, Ст. Петербург 2007.
- Абдыгалиев Б., *Казахская миссия*, Алматы 2007.
- Аклаев А., *Этнополитическая конфликтология. Анализ и менеджмент*, Москва 2005.

⁶¹ Кризис..., s. 59-60.

- Аренов М., Калмыков С., *Тенденции развития современных этносоциальных отношений в Казахстане*, „Саясат” 1997, nr 5-6.
- Байменов А., *Государственная служба. Международный опыт. Казахстанская модель*, Астана 2000.
- Бологов П., *Жузы, кланы, роды... О „нефтяном” сепаратизме в Казахстане*, [online] <http://www.russianskz.info/politics/4312-zhuzy-klany-rody-o-neftyanom-separatizme-v-kazahstane.html>.
- Доктрина Национального Единства Казахстана*, Астана 2010.
- Esman M., *Ethnic Politics*, Ithaca 1994.
- Fierman W., *Kazakh Language and Prospects for its Role in Kazakh „Groupness”*, „Ab Imperio” 2005, Vol. 2.
- Галлямов П., *Стратификационная теория П.А. Сорокина и концептуальная модель этносоциальной стратификации*, „Журнал социологии и социальной антропологии” 2004, nr 2.
- Государственная служба. Сборник нормативных правовых актов по состоянию законодательства на 1 марта 2007 г.*, Алматы 2007.
- Гумилев Л., *Этногенез и биосфера земли*, Москва 2004.
- Гумилев Л., *Этносфера. История людей и история природы*, Москва 2003.
- Hechter M., *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*, New Brunswick 1999.
- Hill M., *Polityka społeczna we współczesnym świecie. Analiza porównawcza*, przeł. P. Sadura, Warszawa 2010.
- Horowitz D., *Democracy in Divided Societies*, „Journal of Democracy” 1993, Vol. 4, nr 4.
- Horowitz D., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley 1985.
- Ян Э., *Государственная трансформация на востоке Европы. „Второе национальное возрождение” или национализм, национальные движения и образование национальных государств в поздне- и посткоммунистической Европе с 1985 года*, [w:] *Национализм в поздне – и посткоммунистической Европе*, т. 1: *Неудавшийся национализм многонациональных и частичных национальных государств*, red. Э. Ян, Москва 2010.
- Jaskułowski K., *Nacjonalizm bez narodów. Nacjonalizm w koncepcjach anglosaskich nauk społecznych*, Wrocław 2009, *Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna*.
- Есенгаалиева А., *Этнический фактор социально-политического развития Казахстана*, „Саясат” 1998, nr 6.
- Кадыров Ш., *Этносы и политика. Этнические истоки, эволюция и перспективы туркменской государственности*, „Азия и Африка Сегодня” 2003, nr 5.
- Кадыржанов Р., *Консолидация политической системы Казахстана: проблемы и перспективы*, Алматы 1999.
- Kazachstan. Historia, społeczeństwo, polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000, *Współczesna Azja Centralna*.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe i korzeni*, Warszawa 2005.
- Кризис и казахстанское общество: социологическое измерение*, Алматы 2010.
- Курганская В., *Правосознание этнических групп Казахстана: социокультурный контекст формирования*, Алматы 2004.

- Лукьянов Г., *Политическая система современного Казахстана: основные акторы и факторы стабильности*, [w:] *Системный мониторинг глобальных и региональных рисков. Центральная Азия: новые вызовы*, red. Б.А. Акаева i in., Москва 2012.
- Малинин Г. i in., *Теория и практика межэтнического и межкультурного взаимодействия в современном Казахстане*, Алматы 2002.
- Малинин Г., Дунаев В., *Человек и социальное государство. Теоретико-методологический анализ*, Алматы 2005.
- Martin T., *The Soviet Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca-London 2001, *Wilder House Series in Politics, History and Culture*.
- Мемлекеттік тіл саясаты. Государственная языковая политика, Алматы 2005.
- Миллер А., *Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования*, Москва 2008, *Historia Rossica*.
- Ossowski S., *Dziela*, t. 2: *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, Warszawa 1966.
- Послание президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия „Казахстан-2050”. Новый политический курс состоявшегося государства, Астана 2012.
- Rothschild J., *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*, New York 1981.
- Smith A., *Etniczne źródła narodów*, przeł. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009, *Cultura*.
- Тугжанов Е., *Политика межэтнической толерантности и общественного согласия в Республике Казахстан: политологический анализ*, Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора политических наук, Астана 2010.
- Wierzbicki A., *Demokracja i autorytaryzm w procesie państwowotwórczym na przykładzie wybranych państw Europy Wschodniej i Azji Centralnej*, [w:] *Na gruzach imperium... W stronę nowego ładu międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, red. A. Stepień-Kuczyńska, M. Słowikowski, Łódź 2012.
- Wierzbicki A., *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, *Współczesna Azja Centralna*.
- Wierzbicki A., Załęski P., *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*, Pułtusk 2008, *Człowiek, Społeczeństwo, Polityka*, 11.
- Занятость населения в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2009 года Республики Казахстан, т. 2, Астана 2010.
- Жакупов Ж., *Şala-qazaq: прошлое, настоящее, будущее*, Алматы 2009.
- Жакыпов М., *Государственный язык: новый этап развития*, Nomad, 4 III 2013, [online] <http://www.nomad.su/?a=3-201303040030>.

Dr hab. Andrzej WIERZBICKI – doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie nauki o polityce, specjalność etnopolityka. Profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Warszawskiego. Pracownik Instytutu Nauk Politycznych UW w Zakładzie Badań Wschodnich.